

virkeligheden har været det centrale og bærende i befolkningens forestillingsverden hele tiden, således som bl.a. Hal Koch har været inde på (Schwarz Lausten s. 328), en trang til at komme i forbindelse med livets grundmagt, hvad enten man kalder den gud, skæbnen eller noget andet, en stræben efter tryghed, frodighed, frugtbarhed og vækst og et sted at gå hen med sin betagelse eller rædsel i livets store øjeblikke. Og om ikke denne forestillingsverden, som har hentet en væsentlig del af sit »sprog« fra den kristne kirke, i al for høj grad er blevet skjult for os af de kilder, som institutioner og teologer i århundreder har været næsten ene om at producere.

Alex Wittendorff

HARALD JØRGENSEN: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En oversigt. Administrationshistoriske studier nr. 11. Rigsarkivet, Gads forlag, 1985. 625 s. 183 kr.

Fhv. landsarkivar ved det Sjællandske Landsarkiv dr. phil. Harald Jørgensen har gjort det igen: Udsendt en murstensbog. Denne gang om lokaladministrationen i Danmark fra de ældste tider og indtil 1970. Lad det være sagt straks, at det ikke var mange, der havde kræfter til en sådan præstation. Der var næppe heller mange om nogen, der ville vove at kaste sig ud i et sådant eksperiment, hvor forarbejder og kildestudier mangler på mange områder. Men Harald Jørgensen har både den fysik og det mod og mandshjerte, der er nødvendigt for at turde påtage sig opgaven. Han har også håndlaget fra et langt livs produktion til at skære et stof til og bryde af i rette tid. Men disse fortrinlige egenskaber kan alligevel ikke forhindre, at bogen ikke fremstår lige vellykket overalt. Måske er det for tidligt at ville skrive *bogen* om dansk lokaladministration.

Bogen omhandler lokaladministrationen, underforstået den civile lokaladministration, i Danmark fra 12-1300-tallet frem til 1970, hvor den afsluttes med kommunalreformen. Denne lange periode – svarende til perioden med skriftlige kilder i Danmark – er delt op i fire hovedafsnit: 1. indtil 1660 (s. 15-71), 2. 1660-1848, (s. 75-272), 3. 1849-1918 (s. 275-405), 4. 1919-1970 (s. 409-548). Værket afsluttes med en kort arkivhistorie og gennemgang af de vigtigste arkivalieserier med redegørelse for registreringsforhold og den vigtigste litteratur (s. 551-90). Området er i alle afsnit Danmark til Kongeåen – bortset fra perioden efter genforeningen 1920, hvor der for hvert sagområde nøje gøres rede for, hvor mange nye distrikter etc. Nordslesvigs indlemmelse tilføjede til det administrati-

ve system. Bogen rummer noter og både person-, sted- og sagsregister. Det sidste kunne uden skade have været fyldigere. Derimod er der ingen speciel litteraturfortegnelse.

Hvert tidsafsnit er forsynet med en kort indledning, der skildrer de af epokens politiske begivenheder, forandringer og lignende, der har haft indflydelse på administrationens udformning. Administrationshistorien får altså ikke lov til at eksistere i et historisk tomrum. Desuden er hvert tidsafsnit forsynet med en sammenfatning, der både er spændende og perspektivrig. I hver periode gennemgås de vigtigste embeder i lokaladministrationen, f.eks. behandles lensmand/amtmand i alle tidsafsnit. Ligesom udvalgte sagområder også omtales eller får en dybere behandling i hver periode. F.eks. er det ikke muligt at give postvæsenet samme behandling i alle fire afsnit. Men dispositionen er principielt den samme i alle perioder, hvilket giver bogen et ensartet præg, der tilsyneladende tilslører lakunerne i den tilgrundliggende forskning. Værket er med andre ord veldisponeret. Det er skrevet i et lettilgængeligt sprog uden fremmedord. Jeg tror dog ikke, at folk i almindelighed forstår ord som: give tilhold, sætledommer, delinquent og makadamiseret (anmelderen måtte i hvert fald slå det sidste op i en fremmedordbog). Til gengæld har Harald Jørgensen fået ordet sømilits galt i halsen (s. 221). Dette skal ikke forstås som et modstykke til landmilits, men hedder sølimitter (af limes = grænse), de der bor ved kysterne.

Bogen er forsynet med en række illustrationer, der – bortset fra det morsomme omslagsbillede – er noget traditionelle: Arkivalier, bygninger og portrætter. Bogen er sat med store, klare typer, der er letlæselige. Men fortidens bogtrykkere ville korse sig over de mange »horeunger«.

Bogen er iflg. Harald Jørgensens indledning tænkt som slutstenen på det store lokaladministrationshistoriske forskningsprojekt, som Statens humanistiske Forskningsråd iværksatte som rådsinitiativ i 1975, iøvrigt efter forslag fra det Sjællandske Landsarkiv. Harald Jørgensen blev også formand for den nedsatte styringsgruppe. Perioden for det samlede projekt var imidlertid »kun« 1660-1868 – altså fra enevælde til købstadsreform. De enkelte projekter i denne serie var koncentreret om centrale embedsmænd/eller styrelsesområder: Præsten, herredsfogeden, lensbesidderen, godsejeren, købstadstyret. En undtagelse var Grethe Ilsøes undersøgelse af udnævnelser af retsbetjente 1735-65. Ingen af undersøgelseerne dækker hele perioden 1660-1868, og tilsammen behandler de ikke hele det administrative felt. Men til gengæld repræsenterer de primærforskning inden for de udvalgte områder. Harald Jørgensens værk går således både i periode- og emnevalg langt ud over det felt, hvor

projektets primære studier har kunnet bane vejen. M.h.t. forbindelsen til øvrige projekter inden for forskningsfeltet lokaladministrationshistorien, der i samme periode er blevet udført med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd, henvises til min anmeldelse i sidste hæfte af *Historisk Tidsskrift* af *Det administrationshistoriske Atlas*.

Inden for arkivverdenen var der tidligere en stående strid om opfattelsen af administrationshistorien: Var den en ydmyg tjenerinde i historiens hellige tempel, eller repræsenterede den en selvstændig indfaldsvinkel til historien. Harald Jørgensen bekender sig til begge retninger. Administrationshistorie eller »den offentlige forvaltning – dens formål, organisation og udøvere – belyser en væsentlig side af den almindelige samfundsudvikling«. Men samtidig er den et nyttigt hjælpemiddel for forskere, der benytter administrationens efterladte papirer. I den første egenskab henvender bogen sig til den historisk interesserede almenhed og i den anden til arkivbenyttere. De første ønsker at se administrative sammenhænge og lange linier, der sætter mange begivenheder og udviklingsforløb i relief. De ønsker at blive klogere på de bagvedliggende historiske hændelser. Arkivbenyttere ønsker derimod præcise og konkrete oplysninger, som de kan anvende som udgangspunkt for deres egen forskning. (Samme person kan naturligvis have begge indfaldsvinkler). Det store spørgsmål bliver da, om bogen opfylder disse krav.

En beskrivelse af et – både i tid og sagsområde – så omfattende emne kan naturligvis ikke foretages på baggrund af selvstændige kildeundersøgelser, men må bygge på trykt materiale. Derfor er det tydeligt, at værket er på sikker grund i perioden 1660-1868, hvor projektets mange primærundersøgelser findes. Harald Jørgensen har dog på egen hånd måttet arbejde med den centrale amtmand og har her faktisk leveret den bedste beskrivelse af denne centrale instans i dansk lokalforvaltning, der indtil dato findes. Toldvæsenet mangler endnu sin sammenhængende undersøgelse. Derfor er det også svagt behandlet i undersøgelsen.

Perioden før 1660 burde have været udeladt. At dømme efter noternes litteraturhenvisninger har Harald Jørgensen ikke benyttet megen litteratur efter Erslev, og der er netop i de senere år sket en del på dette felt. Resultatet er derfor blevet for tyndt. Dette afsnit kan hverken benyttes som udviklingsforklaring eller håndbog. Harald Jørgensen har samme problem i sidste afsnit, hvor der mangler mange detailundersøgelser. Men her hjælper hans almindelige viden og arkiverfaring ham. F.eks. giver en sammenstilling af driftsudgifterne inden for de enkelte sektorer i kommunerne og amtskommunerne i udvalgte år en udmærket fornemmelse af væksten i administrationen. Men bortset herfra bliver admini-

strationshistorien i denne og andre perioder, hvor forfatteren mangler primærundersøgelser, en gennemgang af lovgivningen om dette eller hint embede eller sagområde.

I sidste afsnit vækkes interessen af overskriften: Kommissioner, råd og udvalg under de enkelte ministerier. Det er et generelt træk ved dette århundredes administration, at interesse- og fagorganisationer inddrages i beslutningsprocessen på mange niveauer. Men overskriften hos Harald Jørgensen dækker imidlertid blot over en række institutioner – herunder kommissioner og nævn, der ikke har været plads til andre steder. Af det arbejde, der de sidste år har været udført på Rigsarkivets 2. afd. omkring dette interessante problem, er kun et enkelt bind publiceret, som Harald Jørgensen ikke har benyttet. Forfattere er naturligvis ikke forpligtet til at inddrage, hvad der er undervejs. Men det er et eksempel på, at dette sidste afsnit burde have afventet grundforskning på flere områder.

Dispositionen vakler mellem at behandle centrale embeder og udvalgte sagområder. Det fører til mange overlapninger. F.eks. behandles skolevæsenet både under amtmand, den gejstlige administration og som et særligt område, hvor de samme oplysninger gentages tre gange. Ligeledes får vi de samme oplysninger om administrationen af statshavnene både i afsnit II og III. I sidste afsnit undgås dette problem ved henvisninger til tidligere behandling. Men der kunne flere steder have været sparet mange gode sider.

Harald Jørgensen stiller spørgsmålet i indledningen: Hvad hører under begrebet lokaladministration, og hvad kan med god samvittighed udelades? Det hører til forfatterens fortjenester, at han kommer langt omkring i sin opfattelse af emnet: Kommunikation, sundhedsvæsen, skove og klitter, vandbygningsvæsen etc. Et af de få steder undervejs, hvor han højlydt gør sig nogle overvejelser om betimeligheden af at medtage dette eller hint, er omkring Københavns Universitet, hvor vi får flere sider om den øverste administration. Hans begrundelse for at medtage universitetsforhold er imidlertid det berettigede hensyn til embedsmændenes uddannelse. Til trods herfor får vi intet om deres tal, uddannelsesfag eller lignende, der kunne begrunde de mange sider, universitetet optager i bogen. Først i sidste afsnit får vi udviklingen i kandidatantal (1919/20 og 1969/70).

For den tidligere landsarkivar for det Sjællandske Landsarkiv har det ikke helt kunnet undgås, at behandlingen har fået geografisk slagside: Parallelt med det sjællandske godsinspektorat eksisterede også et jysk godsinspektorat til at administrere de mange godser, som bukkede under i 1820'ernes krise. Det jyske omtales ikke. Tingstederne under Vestre Landsret anføres ikke. Der nævnes kun et grevskab og et baroni for

Nørrejylland, hvor der i hvert fald har eksisteret fem grevskaber og syv baronier.

De lange, interessante perspektiver kendetegner ikke teksten. Men pludselig i sammenfatningerne efter hvert afsnit findes de i enkelte glimt. Hvorfor har de ikke i højere grad fået lov til at præge fremstillingen?

Når værket skal benyttes som håndbog for lokaladministrationshistorikere, må det have helt præcise oplysninger. Følgende formuleringer viser, at det kan bogen ikke alle steder leve op til: »Der skal i 1700-tallet have eksisteret en særlig overbestyrelse for det nørrejske toldvæsen« (s. 117). »Lidt efter lidt« (s. 514). »En række sager forsvinder fra amtmanden 1919-70« – uden nøjere præcisering (s. 412). Eller efter en anden metode oplyses et sammensat sagområde et bestemt år uden angivelse af, hvor længe det har fungeret på denne måde (s. 371). Det er naturligvis ikke forkert. Men derved opfylder værket ikke sin erklærede målsætning at være hjælpemiddel for arkivbenyttede. Værre er naturligvis de direkte fejl. Forligskommissioner er ikke indført i 1857, hvor der blot kom en ny lovgivning om dem, men tilbage i 1795. Skattekvitteringsbøger for fæstere er indført allerede 1719 og ikke først i 1793. Militæreksekution af skatter ophæves 1793. Amtmandens kompetence over for fæstebøndernes skatte-*restance* gælder først efter 1793. Borgerlige vielser på landet foretages ikke af sognerådsformanden, men af sognefogeden efter 1923. Strandfogederne er ikke en foreteelse fra 1894, men nævnes allerede fra 1705. Foranstaltninger til bekæmpelse af ungdomsarbejdsløshed går længere tilbage end 1940 – den første lov kom den 19.5.1933. Diverse varenævne mangler under handelsministeriet fra 1. verdenskrig og fremefter.

Besyderlig er behandlingen af et så centralt administrativt anliggende som skiftevæsenet. På landet var godsejeren iflg. Danske Lov skifteforvalter for sine fæstebønder (indtil 1816/51) og amtmanden for alle uden for fæstebondestand (indtil 1793). Men eksistensen af en skifteprotokol fra Ølstykke herred 1630-37 får Harald Jørgensen til at tillægge herredsfogeden skiftekompetencen, som han i Ølstykke herred må have udført på lensmandens vegne. I købstæderne oplyser han, at bytinget havde fået overdraget skifteforvaltningen i løbet af 1500-tallet, men iflg. Helle Lindes *Købstadstyrelse*, s. 27 f.n., er det magistraten, der udøver skiftekompetence, mens byfogeden evt. kan have overtaget behandlingen af de mindre boer på magistratens vegne. I afsnittet om godsejeren som offentlig administrator (s. 223) behandles hans funktion i skiftevæsenet korrekt. Men i afsnittet om de adelige amtmandskaber (s. 101 ff.) er der sket en sammenblanding af hans funktioner inden for skiftevæsenet qua amtmand og qua godsejer.

Godsejerens altafgørende betydning for skolevæsenet efter 1739/40 –

forordningen omtales slet ikke, ligesom denne skoleordning i det hele taget er stedmoderligt behandlet. »Enkelte steder lykkedes det interesserede præster at få igangsat den påbudte undervisning« (s. 251). Denne vurdering skyldes formentlig, at forfatteren ikke kender Joachim Larsens bog om den danske folkeskole 1536-1784 fra 1916, der giver en ganske anden vurdering af denne første start på den danske folkeskole.

Det er meget let i et kæmpeværk som dette at finde unøjagtigheder og svagheder. Men det skal ikke glemmes, at værket har en række kvaliteter. Periodiseringen og tilskæringen af det store område er almindeligvis fortaget med kyndighed. Det går langt omkring i sin bestemmelse af lokaladministrationens område. Teknik og kommunikation er f.eks. ikke glemt. De korte historiske indledninger til hvert tidsafsnit medfører, at samfundets administrationssystem ikke svæver i et tomrum. Efter 1848 starter beskrivelsen af hvert administrationsområde med oplysning om, hvilket ministerium det pågældende område hørte under. Harald Jørgensen ved som den erfarne arkivar, at lokal- og centraladministration hører sammen, hvorfor kilderne til lokalhistorien også kan søges centralt. Selv om han som alle andre administrationshistorikere har givet op over for de indviklede sønderjyske forhold, så gør hans sønderjyske hjerte afbigt ved nøje at drage Sønderjylland ind i hvert administrationsområde efter 1920. Arkivgennemgangen i sidste afsnit med dens nyttige litteraturhenvisninger, som her absolut er tidsvarende, hører også til værkets positive sider.

Jeg ved, at Harald Jørgensen vil være den første til at indrømme, at et værk som dette ikke kan være fejlfrit og derfor vil slå ud med hånden og overdrage til andre at gøre det bedre.

Birgit Løgstrup

CARSTEN BREENGAARD: Er du kristen? Romermagt og kristne fra Paulus til Ignatios af Antiokia. Et kristendomshistorisk essay. Kbh., G.E.C. Gad, 1986. 150 s. 148 kr.

Det er forfatterens udgangspunkt, at kristenforfølgelserne er blevet institutionaliseret omkring år 110. Han når frem til denne erkendelse gennem det, han selv karakteriserer som en nytolkning af Plinius-Trajanbrevvekslingen: Plinius-brevet viser nok, at de kristne hidtil er blevet forfulgt, men det demonstrerer også, at Plinius ikke er ganske sikker på hvorfor. Trajans svar derimod fastslår, at de skal forfølges, skønt han ligeledes ikke afslører årsagen. Heller ikke de andre hedenske, romerske